

normalt inte ens tar i beaktande. Om min vän skulle föreslå möjligheten att råna en bank och jag skulle tvingas erkänna att han verkligen menar det han säger skulle min relation till honom troligen genomgå en radikal förändring.

Det finns givetvis samhällen (subkulturer i vårt samhälle eller främmande kulturer) där gränserna för vilka handlingsalternativ man tar i beaktande (på gott och ont) skiljer sig från hur det förhåller sig hos oss. De här gränserna är inte determinerade av materiella omständigheter. Det finns samhällen där människor hellre svälter ihjäl än förbryter sig mot sina medmänniskor – och andra, korrupta, samhällen där man inte drar sig för att begå grova förbrytelser när det gäller att slå vakt om eller förkovra sitt välstånd.

Det är inte så att vi finner vissa saker nödvändiga och utesluter andra saker ur vår betraktelse därför att vi har vissa behov och preferenser; tvärtom bestämmer det vi anser nödvändigt och det vi utesluter hur vi förstår våra behov och preferenser.

Kort sagt: vad som under givna omständigheter kommer att uppfattas som en "ekonomisk möjlighet" är inte bestämt av ekonomiska förhållanden allena. Det är uttryck för en kultur. (Gränserna är givetvis inte skarpa eller fixerade – det är när vi närmar oss gränsområdena som moraliska oenigheter kan bli aktuella.)

*

Frun i vårt tidigare exempel kunde inta en annan hållning. I stället för kritisera mannen för att han gör av med familjens tillgångar kunde hon framhålla att han slösar bort sitt liv. I så fall kunde han knappast försvara sig (annat än som ett svart skämt) genom att säga att han "har råd" att slösa bort det. Att någon slösar bort sitt liv är inte en relativ, en instrumentell försyndelse. Det är inte som att säga att någon försummar att läsa inför en tentamen eller att någon missköter sin hälsa. Att slösa bort sitt liv är inte att försumma att uppnå vissa målsättningar, det är att försumma att leva meningsfullt. En person som har det väl förspänt i livet, som har goda tillgångar, som är mångsidigt begåvad eller karismatisk kan ha råd att slösa med tillfällena, eftersom hon kan vara säker på att nya tillfällen kommer att stå till buds. Men för en person som slösar bort sitt liv är slöseriet desto större ju flera tillfällen som erbjuds.

Att slösa bort sitt liv är ett slöseri som inte kan kompenseras. Ett irreparabelt slöseri kan förekomma också i andra sammanhang: t.ex. när ett viktigt konstverk, en historisk byggnad eller ett vildmarksområde som människor sätter värde på förstörs, eller när vissa djur- och växtarter utrotas. Att vissa former av slöseri ter sig irreparabla är ett uttryck för att vissa ting har en omistlig betydelse för oss.

Lars är professor emeritus i filosofi vid Åbo Akademi. Artikeln är en omarbetad version av essän "What a Waste!" som ingår i antologin *Economy and Ways of Life* (red. Eriksson R & Jäntti M)

Den existentiella skillnaden mellan att tillbringa och spendera tid tillsammans

Uttrycket att "spendera tid" har rotat sig i det svenska språket. Men vilket perspektiv uttrycks egentligen då vi tänker på tiden som en sorts egendom, något vi "spenderar"?
Natan Elgabsi reflekterar kring tidsslöseri.

Vad innebär det att slösa tid, och vad har uttrycket för existentiella innebörder i en nutidsmänniskas livsåskådning? När tidslöseri påkallas är det, kunde man säga, å ena sidan en upplevelse av att man åtagit sig en aktivitet som för en själv eller för andra känns onödig, att man hellre skulle göra (eller bör göra) någonting annat i dess ställe. Å andra sidan kan denna upplevelse av slöseri förstås mot bakgrund av att vi inte har hur mycket tid som helst till förfogande, med andra ord att vi inte har oändligt med livstid, att vi är förgängliga.

Gemensamma värden

Trots att tidslöseri i någon mån är ett nutida begrepp om att odsla tid, kan själva upplevelsen av att odsla tid på någonting onödigt, eller att i vissa sammanhang ha gjort någonting annat med sitt liv än man borde göra, inte ses som ett modernt begrepp. Det har ständigt funnits krav på vad ett gott liv bör innebära, i ljuset av vilket avvikande aktiviteter har ansetts vara tidsödslande. Vad som är tidsödslande och ej sammanfaller med starka värden om vad som är mänskligt meningsfullt och önskvärt, och väldigt sällan stipuleras dessa värden utifrån personens egna upplevelser eller erfarenheter. Inte ens för en värdeliberal människa, som upplever frågan om mening i livet som en personlig angelägenhet som hon själv har mandat att bestämma och avgöra, kan frihet, självbestämmande och självförverkligande vara något hon personligen har upfunnit. Dessa värden återopas och hör till en livssyn som delas av flera. Med andra ord, vare sig man i sitt liv anser att man bör ägna sig åt att se världen i det godas ljus, studera Guds ord, visa tacksamhet och underkasta sig lagen, sprida det glada budskapet, skaffa familj och barn, bidra till samhällets välstånd, eller förverkliga sig själv genom att uppleva så mycket man kan under en livstid, kommer aktiviteter i livet som avviker eller motverkar dessa önskvärda värden att förstås som onödiga eller rentav meningslösa. Inte minst är ens eget begrepp om meningsfullhet i livet knutet till dessa värden, mot bakgrund av vilka betydelsen av det ändliga i ens eget och andras liv kommer att upplevas och förstås.

Tiden som egendom?

I den mån både upplevelsen om att odsla tid, och upplevelsen om meningsfullhet i livet faller tillbaka på värden gällande vad som är önskvärt att göra under en livstid, kunde man fråga vartåt en diskurs om tidslöseri för oss. Idag talas det ofta om att "slösa sin tid", där mindre kraftiga uttryck så som "jag har inte tid" förekommer. Till skillnad från exempelvis ett judeo-kristet begrepp om livstid, där att odsla tid betraktas i ljuset av en religiös förståelse av ett människolivs mening, indikerar det ovan nämnda nutida språkbruket att tid är min egendom, en *bristvara* som man med omsorg måste välja att placera på rätt ställe, ett slags ekonomisk livsinvestering. Att inte "ha tid" betyder att man inte besitter den tid som krävs just då, eller möjligtvis att man är ovillig att investera tidsmängd X på ändamål Y. Naturligtvis kan uttrycket "jag har inte tid" också falla tillbaka på insikten att ett av våra livsvillkor är att vi inte kan göra flera saker samtidigt. Det finns en skillnad

mellan "att ha tid" i bemärkelsen "jag har inte tid just nu för jag gör någonting annat" och "jag har inte tid med det här oberoende om jag gör någonting annat". Varför vi "har tid" med en sak och inte med en annan, oberoende i vilken bemärkelse vi menar, betyder ändå att någonting just då förstås som mera viktigt än det andra. Det "att ha tid" som uttrycks är således å ena sidan ett *ägande*, som en hög mynt man sitter och pantar på och gradvis spenderar, men å andra sidan ett *havande* förankrat i tanken på att ens livstid, till skillnad från mynt, inte kan sparas utan rinner ut trots att man inte skulle vilja förbruka den.

Till skillnad från Heidegger kunde man säga att omsorg inte i första hand kan hänföras till ens egen dödlighet.

Det som vidare gör uttrycken att "ha", "slösa" och "spendera" tid än mer intressanta är å ena sidan begreppens ekonomiska underton, men å andra sidan också insikten att det bara är i vissa situationer vi talar i dessa ordalag. Det vore närmast underligt, och skulle kräva en förklaring, att säga, "jag har inte tid att gå till arbetet". Det är däremot tämligen normalt att inte ha tid att göra vissa saker – till och med normalt att inte ha tid att träffa sina vänner eller sin familj. Arbeta förutsätts från början vara en meningsfull livsinvestering; man kan förvisso odsla tid när man är på arbetet men arbete som sådant är inte slöseri med tid. För tillfället finns det heller inga tydliga begrepp om att äga sin arbetstid, men däremot en tanke på att ha en fritid som är ens egen. När man väl investerar tid säger man inte "jag spenderade tid på arbetet idag", utan tid spenderar man med sina vänner, sin familj och så vidare. Med andra ord är innebörderna av begreppen att "ha", "slösa" och "spendera" tid till den grad instrumentaliserade att frågan om samvaro med andra i slutändan också tenderar att bli en fråga om vad som är möjligt eller önskvärt i relation till vilken tidsmängd samvaron förbrukar ur personens eget liv – ett ekonomistiskt (och individualistiskt) livsbegrepp som vid närmare eftertanke kan framstå som egoistiskt och moraliskt undernärt.

Livsklockan

Den dystopiska filmen *In Time* (2011) fångar på ett ångestfyllt sätt denna ekonomistiska mentalitet i nutidsmänniskans sätt att förstå sig själv i relation till tid. I berättelsen fungerar tid som *valuta*, samtidigt som den också är människornas egen *livstid* som gradvis intjänas och förbrukas. "Livsklockan" bokstavligen tickar ner för arbetarna. Deras livshorisont är knappt en dag i sänder, ibland kan några sekunder för dem vara skillnaden mellan liv och död. De allra rikaste å sin sida – de som bor i tidszonen New Greenwich – har en livstid på miljontals år som de har ärvt eller ackumulerat på kapitalistisk väg genom att ta tillvara avkastning på de livsförnödenheter de förvaltar i övriga tidszoner. De rika känner således knappt av sin "livsklocka", som går på den (livs)tid de fattiga tvingas betala för att äka

buss och köpa mat. Med andra ord har de som lever på Greenwich-meridianen metaforiskt sett stannat tiden och kan leva för evigt. Berättelsen synliggör att de rika har såväl livstid som ekonomiska resurser att göra vad de vill, exempelvis att äta fint och länge eller sorglöst flanera runt. Några tiotals år för dem påverkar inte deras livshorisont, som är evig. Därför upplevs deras tillvaro i tiden inte som slöseri, konsumtion, eller förbrukning av tid, utan som en tillvaro där de inte behöver tänka ekonomiskt. Den enda ekonomiska rädsla de har är att bli *bestulna* på tid av sådana som vill komma åt deras välfärd. För proletärerna däremot är tidens ekonomiska dimension ständigt närvarande eftersom de, med risk för att deras livstid skall ta slut, är tvungna att gå till arbetet för att överhuvudtaget ha möjlighet att äta och ha tid att sova. Skyndsamt springer de för att på snabbaste vis förflytta sig och förvalta sin tid, med andra ord för att "slösa" så lite (livs)tid som möjligt på transport och andra onödiga aktiviteter.

Ett av de mest dystopiska elementen i filmen är avsaknaden av ett icke-ekonomiskt begrepp om att tillbringa tid med varandra. Rädslan att inte "ha" tid, de vill säga ångesten över att inte alls äga (livs)tid, gör att arbetarna desperat försöker hushålla med tid, medan kapitalisterna vidtar åtgärder för att ingen skall bestjäla dem på tid. Det finns ingen plats för en tidlös samvaro i livet. Speciellt proletärernas tillvaro är ständigt en fråga om personlig ekonomi, en fråga om hur de personligen bör förvalta eller "spenderar" sin livstid, med en ständig oro att deras (livs)tid skall rinna ut och att de således dör. Även om de tänker osjälviskt och vill ge en gåva (livstid) till sina närstående, görs även detta mot bakgrund av att deras personliga livstid kan ta slut, och att de måste arbeta för att intjäna mera. Arbetet håller dem vid liv, inte enbart som en metafor. Så länge deras arbete är värt någonting hålls de vid liv eftersom deras arbete värderas i (livs)tid. Genom arbete ges de liv; friheten att leva ännu ett tag för att arbeta, så länge deras arbete är till nytta – en kuslig association kan göras till arbets- och förintelselägren under andra världskriget och den nihilistiska tanken om att det i slutändan enbart är döden som kan förlösa en ur den tidsliga tillvarons misär. Precis som under Förintelsen välkomnas död för den andre, i det närmaste önskas död åt henne så att hon skall slippa lida, och detta välkomnande görs så att man själv skall undslippa sitt ansvar för henne i livet. I graven behöver hon inte räkna sin tid, hon behöver inte lida, som om hennes liv skulle ha som ändamål att gå ur tiden. Denna nihilism inför livet syns tydligt i överklassen i New Greenwich eftersom de, trots all den (livs)tid de besitter, och trots alla åtgärder de vidtar för att inte bli bestulna på (livs)tid, i avsaknad av en horisont som är ändlig upplever livet som meningslöst, och önskar att deras liv kunde ta slut. I denna mörka ekonomisk-nihilistiska livsåskådning som är förstärkt i en fiktiv dystopisk värld, blir död på ett obehagligt sätt livets enda måttstock och mening.

Tid och omsorg om den andre

Det är ingen slump att **Martin Heidegger** kan förknippas med den ekonomism (och till och med nihilism)

som vårt moderna tidsbegrepp implicerar. Precis som Heidegger påpekar är människans individuella existens förvisso ett förhållande till sin egen förgänglighet, en så kallad till-döden-varo som ständigt framkallar en existentiell (döds)ångest samtidigt som till-döden-varon är grundläggande för det moraliska begreppet omsorg. Däremot kunde man utifrån **Émmanuel Lévinas** reflektioner om innebörden av vårt ansvar för den andre fråga sig om inte ens förhållande till den dödlige andre är det primära, inte ens förhållande till den egna förgängligheten (det vill säga den egna tidsligheten). Lévinas skriver:

Den andre människans förgänglighet ifrågasätter mig, som om jag, genom min eventuella framtida likgiltighet, hade blivit en medbrottsling till den död [eller dödlighet] som den andre, som inte själv kan se den, är utsatt för; och som om jag, redan innan jag hade avlagt ett löfte med henne, var tvungen att svara för den andres förgänglighet och åtfölja den andre i sin jordiska ensamhet.

Trots att den andres ansikte inte kan vara ändligt är det för Lévinas mot bakgrund av den andres dödlighet, det vill säga jordiska ändlighet och samtidigt sårbarhet, som vårt ansvar och vårt omsorgsbegrepp påkallas i ett liv *tillsammans*. Till skillnad från Heidegger kunde man säga att omsorg inte i första hand kan hänföras till ens egen dödlighet, utan är ett begrepp knutet till ens relation till den dödlige andre där ens egen dödlighet eller tidsliga ångest inte kan vara avgörande utan att i så fall förändra relationen man står i till en form av självupptagenhet.

Utifrån den distinktion jag har försökt visa finns det en fundamental moralisk skillnad mellan att ombesörja sig själv i sin egen tidsliga insikt att man någon gång själv kommer att dö, och å andra sidan ombesörja den förgänglige andre, utifrån ens insikt att den andre är sårbar och kan dö. Vårt sätt att tala om tid i uttryck som att inte "ha" tid för andra, eller att "spenderar" tid med andra, eller i värsta fall att beskriva ens samvaro som ett "slöseri" med tid, innebär dock att vi ständigt befinner oss i en självupptagen relation till vår egen dödlighet, så att också andras sällskap upplevs som om den förbrukade ens egen livstid, som på ett ångestfullt sätt upplevs som begränsad.

I mera all dagliga ordalag kunde man dock fråga varför vi är benägna att tänka att ett ögonblick ur mitt liv skulle vara så mycket viktigare än ett ögonblick ur andras, och framför allt varför ett ögonblick ur mitt liv skulle vara en förlust eller investering av *mitt* ögonblick? Ja, att vi tänker att andra inte slösar bort sin livstid när de är med oss, att andra visar att det finns en omsorgsfull samvaro mellan oss, antyder i sig självt redan att det trots allt finns ett tidsbegrepp som inte handlar om att ömka sig i sin egen tidsliga tillvaro, nämligen den tidlösa samvaron när vi tillbringar tid eller bara är med varandra.

Natan Elgabsi är doktorand i filosofi vid Åbo Akademi

